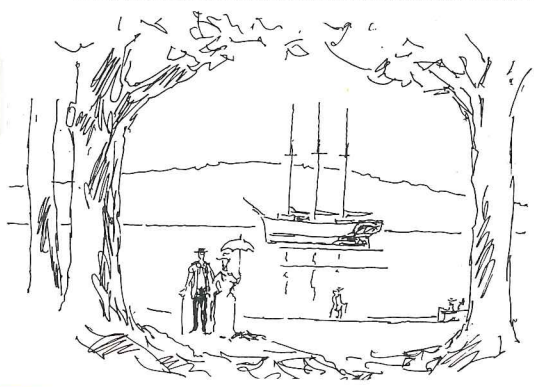
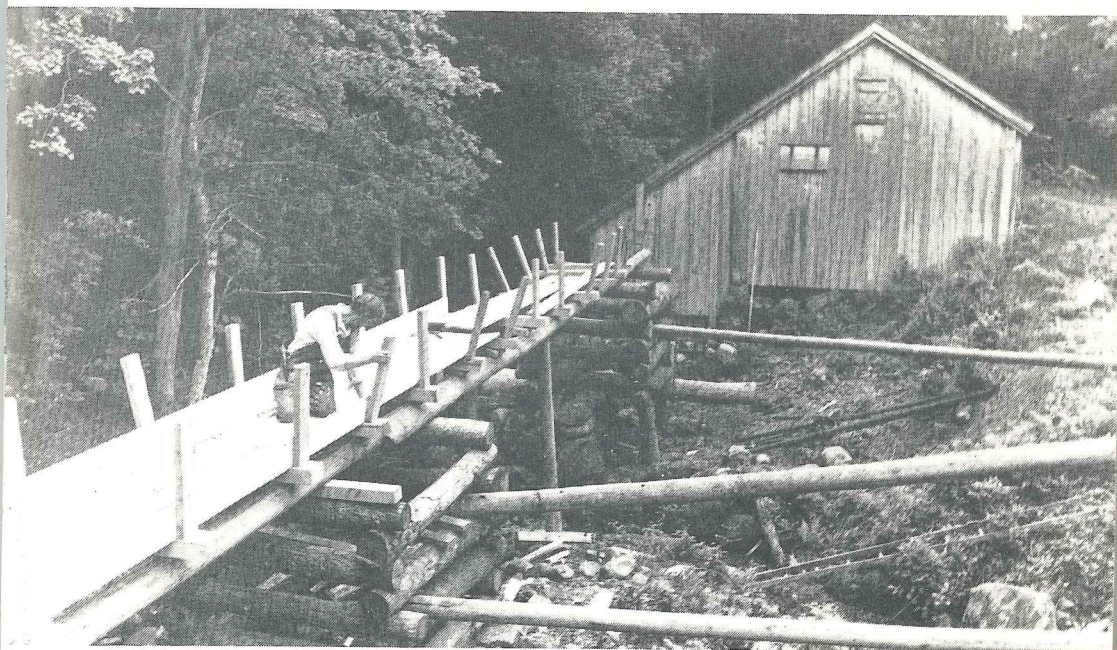

MINNESBILDER
från
Ljungskilebygden

År 1986

Ljungskileortens Hembygdsförening

ARÖDS KVARN - EN LIVSMILJÖ I 30 ÅR

Av Inger Dejke.

Att bygga ett vattenhjul i mitten av 1980-talet är något otidsenligt, men det sysslar man med i en studiecirkel i Ljungsåle. Att det alls är möjligt beror på att det gamla vattenhjulet fanns kvar i Aröds kvarn, kunde ritas av och användas som modell. Sönderhugget och uttjänt ligger det i gräset vid sidan om kvarnfallet. Det väcker beundran, det är en sinnrik konstruktion, 4 meter i diameter. Någon gång under första världskriget tillverkades det av August Olofsson, som arrenderade Aröds kvarn från 1910. Hjulsidorna är av ek, skovlarna av gran liksom korsarnarna, som håller ihop hjulet. Axeln är av ek, kuggarna av ask och pluggarna av ek.

L i v o c h r ö r e l s e .

Med den kraft, som vattenhjulet förmedlade från vattenfall till kvarnstenar, förvandlades säd till mjöl, finsiktat eller sammalet. Bönder från trakten, från Ljung, Resteröd och Forshälla ända till Grinneröd och Bredfjället kom för att få malet, berättas det. Det behövs fantasi att nu föreställa sig folklivet på planen framför kvarnen förr: gnäggande hästar, seidon, som föll av, vagnar som knirkade, säckar som dunsade i flaket, karlar som hojtade, fåglar som flaxade upp från avfallshögar med sädeskorn, katter som slank ljudöst förbi, pluntor som skickades mellan karlarna, som stod och väntade på sin tur, skratt och prat. Och så har det gått till i flera hundra år. Aröds kvarn finns upptecknad som skattlagd kvarn från mitten av 1600-talet, men den kan ha funnits mycket tidigare.

M i n n e n a t t b e v a r a

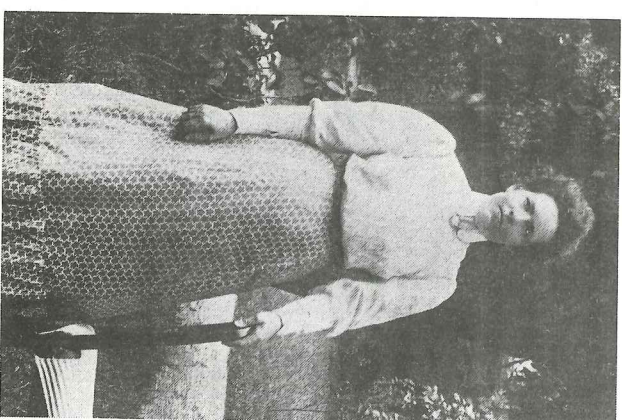
När man nu står en sommar dag i begrundan inför det trasiga kvarnhjulet, hörs bara vattnet forsa ner till ingen nytta. Möjligen kan det tjäna som ackompanjement till en lövsångare någonstans i grönskan. Att komma tillbaka om något år, då stenarna i kvarnen åter går runt och återigen krossar korn till mjöl med vattenkraft, det är en dröm. Att rädda ett gammalt yrke från glömskan, att visa en ny generation, hur man gjorde förr för att få mjöl till det livsviktiga brödet, är en uppgift för en hembygdsförening.

Men det finns detaljer i kvarnen, som inte behöver återskapas. De finns där men tigger med sitt budskap, tills någon förklarar.

Varför kallas den finurligt konstruerade lyftkranen för Selma? Varför är några stockar inne i kvarnen sotade? Varför sticker det upp gammalt granris vid kanten av kugghjulsgraven? Att lösa en del av gådorna i Aröds kvarn är syftet med den här artikeln, att med ord och bild återskapa något av livet i och omkring kvarnen.

S e l m a .

Låt oss börja med Selma. Hon blev mjölnarens hustru i december 1908. Då var hon bara 22 år. Hon var dotter till en sjöman. Hemmet var först på Restenäs ö och senare det lilla stället "Skåpet" i Resteröd. Under några år hade hon sett "stora världen" i Göteborg, arbetat på Trädgårdsföreningen. Men den man hon gifte sig med var från hemtrakten, från "Hamma" under Lilla Högeröd i Resteröd. Han var 11 år äldre, en duktig karl, som "kunde allt han ville". I flera år hade han lärt mjölnaryrket som dräng hos Högerström i Häljeröds kvarn och i Asmunderöds kvarn på Orust. Snickar- och smideskunig var han också, en stillig karl med blå ögon och praktfullt snurrad mustasch, Johan August Olofsson.

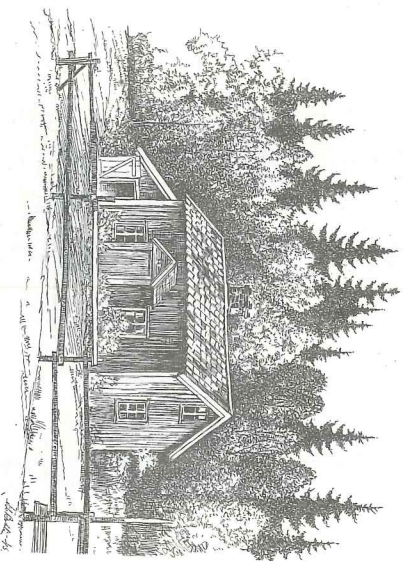
Selma Olofsson 20 år

Johan August Olofsson i 20-årsåldern

På försommaren 1910 flyttade det unga paret med dottern Astrid in i Aröds kvarn. Det var en trång, liten kvarnstuga i mycket dåligt skick, innehållande ett rum, kök och snedskjul.

- Här är så dåligt, här kan vi inte bo, grät den unga hustrun.
- Vi får försöka, Selma, sa maken.

Kvarnstugan (teckning av Nils Bohlin)

Och så blev det. Mat fanns alltid vid kvarnen. Ko, höns och gris kunde föda sig på säd, som var mjölnarens naturainkomst. Odling på

ett arrenderat jordstykke gav potatis. Ny Ladugård byggdes 1911. Kvarnen förbättrades och reparerades efter hand. Men boningshuset förblev lika dåligt. När mor Selma sådde krasse i rabatten utanför stugväggen, blomnade den inomhus. 1940, den kalla vintern, hände det att vattnet i kaffekokaren på spisen var fruset på morgonen.

H U S M O R - - -

Tre barn föddes i kvarnstugan: Olle, Greta och Gustav. Det betydde, att det var sex personer, som sov i rummet. När det var för kallt i kvarnkammaren, där drängen bodde, fick han flytta in och sova i soffan i köket. Selma hade både humör och humor. Hon drog sig inte för att säga ifrå, när det behövdes, som när skogskörare misshandlade hästarna och hon gick ut på vägen och skällde ut karlarna. Det hände att hon trätte på August, och en gång var hon så arg och ledsen, att hon gick sin väg, men då lovade August bot och bättring.

- De var genomgående så fina mot varann, berättar sonhustrun Gunda Olofsson, som hört sin man Gustav tala om förhållandena i hemmet. Selma och August hade en fin humor ihop, småträtte, men varmt och härligt.

Familjen August Olofsson vid vägen utanför Aröds kvarn 1923

Gunda växte upp som granne till Aröds by och minns Selmas gästfrihet. Det fanns alltid kaffe och traktering på bordet för vägfä-

rande. Möbleringen i rummet minns hon fortfarande: två soffor, en säng, chiffonjén, där kristallmottagaren stod, en skänk och ett bord med nedsänkbar mangel, en verkligt finurlig möbel.

- Selma hade ett så gott hjärta, fortsätter Gunda. Hon tog initiativ till att hjälpa. Många hade det svårt förr. Hon var som en mor för flera barn som behövde, en svägerskas son, grannars barn. Även om det var långt i huset, så fick många plats att sova på vinden, när det var sommar. På ena hållet under snedtaket fick de ligga. At andra hållet på vinden hängde de svarta kläderna i de bruna påsar-na. De måste aktas noga. Det var en pojke som saknade både skor och kläder. Då startade Selma en insamling och skrev själv 5 kr. överst på listan.

--- och Lyftkran

Själva kvarnen och arbetet där var Augusts område. Men när han skulle lyfta upp en kvarnsten för att komma åt att hacka den, måste han gå och hämta Selma. När han sedan konstruerade en lyftanordning klarade han lyftet själv, men lyftkranen fick namnet Selma. I Aröds kvarn lever alltså mjölnarhustruns minne och mjölnarens humor ännu för den som förstår att tolka.

Sotade stockkar.

De sotade stockarna i Aröds kvarn har med mjölnarens yrkeskun-nande att göra. Olle Olofsson, äldste sonen, lärde sig från barns-ben hur det går till att mala. Han är nu i 75-årsåldern. När han berättar om livet i Aröds kvarn förr, vimlar det av facktermer. Man skulle behöva sammanställa en ordlista. Varje föremål och varje mo-ment i arbetet har sitt speciella ord. Hur översätts t.ex. "omjåla", "skömme" och "tala" ?

När en kvarnsten skulle hackas och bli jämn och slät, behövde man markera ställen på stenen, som måste bort. Till detta användes fyrkantiga bitar av alträ. De preparerades genom att läggas in i elden i kakelugnen och bli lagom kolade. I rätta ögonblicket togs de ut och doppades ner i en gryta med kallt vatten. Sådana kolbitar hade mjölnaren i lager. De användes till att svärta stenen med. För att få kolytan slät drogs kolet fram och tillbaka över stockväggen. Det såg ut som om mjölnaren hade målat.

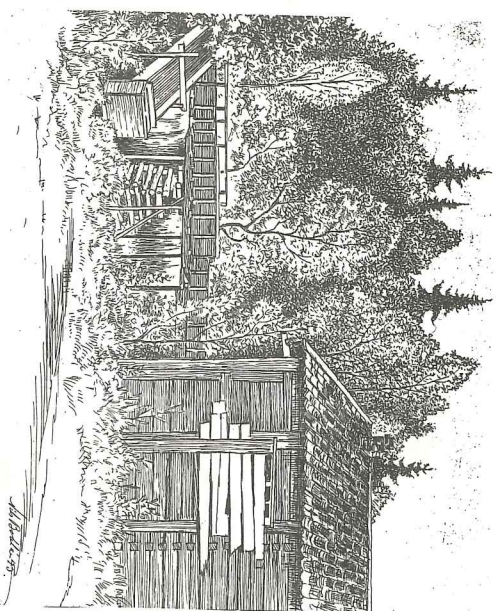
- Det kunde ta en dag och hacka, förklarar Olle. Lugnåsstenarna måste hackas ungefär två gånger i veckan, om de malde varje dag. Det var natursten som brutits i Lugnås i västergötland. Arbetet

blev ett himmelrike, när de började använda kortgjord sten. Den köpte de i Trollhättan. Den behövde hackas bara en gång i månaden. Men dyr var den, 1200 Kr.

Faror i Kvarnen

Det gamla graniset i kvarnen hör till de mera förgängliga spå-ren av mjölnarlivet. Det som nu sticker upp ur springorna är nog från 40-talet och försvinner väl, när det nya kvarnhjulet och kugg-hjulet installeras. Men det vittnar om svårigheter och faror, som hotade mjölnaren. Olle fortsätter att förklara:

- När det är kallt och det är risk att vattnet fryser till is, måste man se upp. Om vattnet "stobbar", alltså om det fryser på botten och vattnet rinner över, är det ingen idé och mala. Då kan det frysa fullt, hela hjulhuset. Mellan vattenhjulsgraven och kugg-hjulsgraven måste det vara tätning, en extra bräddvägg och tätat med granis. Det byttes ut en gång om året minst. Men ändå stänkte det in lite vatten, så det frös och kvarnen stannade. Då måste mjölna-ren hacka loss isen. Det var farligt. Det lät inte farsan nån annan göra. Det är många mjölnare som har omkommit, när de hackade loss där och hjulet plötsligt kom igång igen. Det går så tätt där.

Aröds kvarn med vattenrännan (teckning av Nils Bohlin)

Också Astrid Thorsson, äldsta mjölnardottern, minns hur det var när kvarnen stannat:

- Då blev det tyst. Men, o, va det knaka och knarra, när kvarnen skulle igång igen!

Astrid var 11 månader, när föräldrarna flyttade till Aröds kvarn. Hon kan berätta om när hon som 5-åring var nära att drunkna i ån vid Aröd. Hon hade en blårutig klänning på sig. Det var en spång över ån strax ovanför smedjan, som hörde till kvarnen. Där stod en pojke och metade. Hon ville titta på men föll i vattnet. I sista stund fick pojken upp henne.

- Det pappa inte visste, fortsätter Astrid, var att vi barn lekade inne i det nybyggda kvarnhjulet, när det inte var igång. Vi fick det och snurra fortare och fortare genom att springa på skovlarna. Sen hade vi en annan springteknik för att få det att stanna. Det var en spännande leksak. Att det var livsfarligt tänkte inte vi på då.

I pappas knä

Astrid flyttade hemifrån, när hon var 15 år. Vid Hembygdsföreningens kvarnsdag besöker hon barndomsmljön igen. Inför det gamla kvarnhjulet stannar hon förundrad:

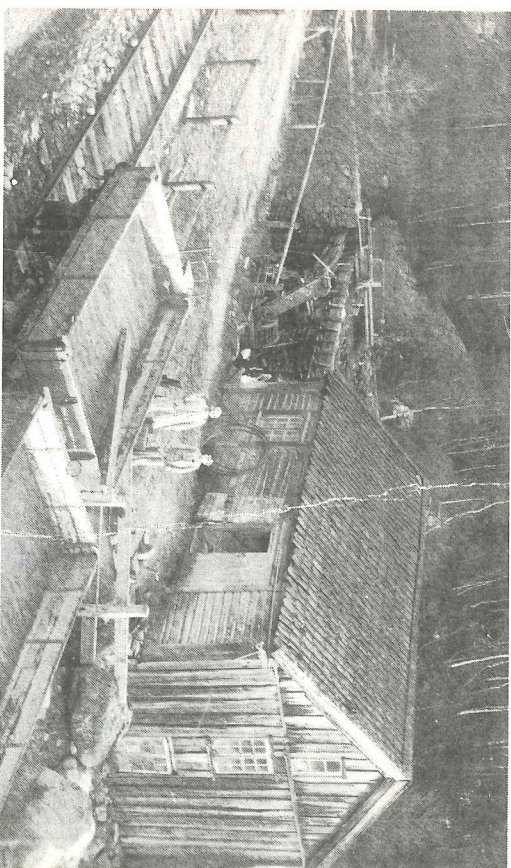
- Att pappa kunde bygga sånt här! Han hade ju bara gått i skola några veckor. Men tusenkonstnär var han. Jag minns honom med en mall till kuggar om halsen. När han hade nån stund över, tog han upp trä och täljde.

Tidiga minnen väcks till liv: Lilla Astrid har gått ner till pappa i kvarnen, får sitta i hans knä. Det är det bästa hon vet. Pappa pratar, frågar hur hon känner det, han förstår och han skrattar, han är så snäll. Det sticks lite av mustaschen när hon kommer nära ansiktet. Vit av mjöl är han och luktar snus och kvarn och mjöl. Rågmjöl är det godaste Astrid vet. Hon kan ta en hand full och äta.

- Jag har en tös. Hon är inte som andra, skrattar August. Hon äter inte mina karameller, som jag köper hem från Uddevalla, men rågmjöl äter hon med händerna.

Och Astrid minns järnvägsrälsen, som går tvärs över kvarnplanen mot Bohusbanan. Ibland rasslar ett gruståg förbi. Hon går i småskolan och håller på att lära sig läsa. Hon har bokstaven P i läxa. Det är svårt att säga P, så hon ser chansen att smita undan:

- Titta, tåget kommer! ropar hon.
- Tyst! Läsi kommanderar mor Selma.

Aröds kvarn vid tiden för järnvägsbygget

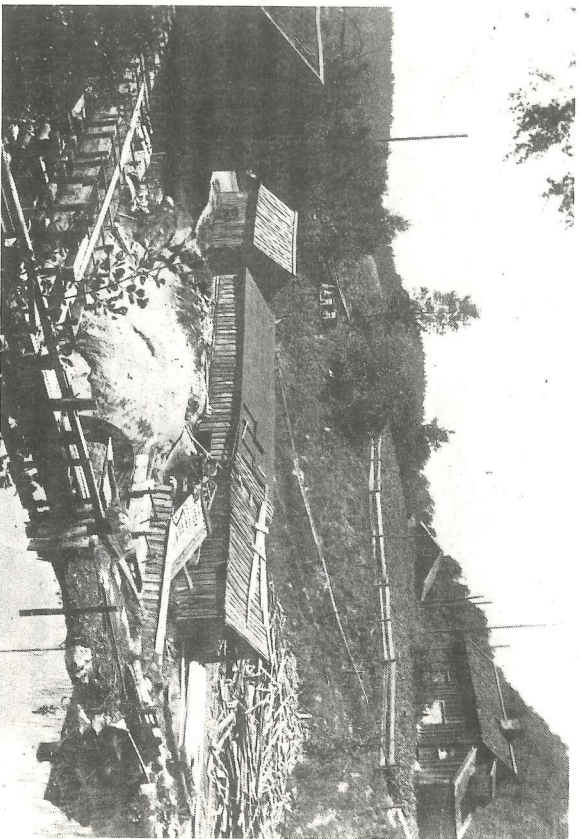
Arbete för barnen

Tidigt fick barnen börja hjälpa till. Att pumpa bälgen och dra slipstenen hörde till barnarbetet, men jobbigt var det. På sommaren fick barnen ta emot spånen från spånhyveln och lägga det i buntar. Stå vid finsikten och röra fick Olle göra redan från 5-årsåldern. Mjöllet skulle gå igenom sammanlagt 12 - 15 gånger. Det var tidsödande och ibland ville det inte rinna så bra. Att valla kon utmed landsvägen var barnens uppgift. En liten avstickare till ån för att meta, medan kon betade så fredligt var frestande. Under tiden kunde kon ta sig in på en havreåker, för "kon gick fortare än det nappa-de".

Stämma och dämma

Ibland kom arga bönder och skällde, de som hade åkrar vid Kolbengsterödssjön. Då hade mjölnaren "stämt" uppe vid sjön för att få mer vatten till kvarnen. Men dammlucken skulle vara öppen från 15 maj till i september. "August i kvarna" var känd för sin slagfärdighet, så när bönderna gick, skrattade de. Men den där vattenfrågan var ett ständigt återkommande stridsämne, och det hände att mjölnaren fick betala för utebliven skörd på vattendränkta mark.

När August satte upp såg 1923, blev det ett nytt konfliktämne. Bönderna i Aröds samfällighet arrenderade ut kvarnen, men inte för att det skulle vara såg där också. Så August måste skaffa en råoljomotor till sågen. Han legosågade och fick betalt per kubikfot. Plank, läkt, bräder och tunna ribbor blev det av stockarna. De där ynkliga ribborna kallade August för "lövsågning" för det var åt en trädgårdsmästare. Avfallet tillföll sågaren. Det såldes till vedskeppare och användes bl.a. på Tjörn. En del blev husbehovsved i Aröds kvarnstuga och i kvarnkammaren. Sågsåpån högen var en underbar lekplats för barnen.

Aröds kvarn 1932 med sågen till höger

F i s k e i å n

Till kvarnlivet hörde fiske i ån. Det var rikligt. I ålkiestan var det en gång 90 kg ål. Öring kunde man få som var 75 cm lång. Lax, brax och gädda hörde också till fångsten. Förr fiskade man med ljuster och ljus. Men när det var stämt i ån, var det ibland så lite vatten att man kunde plocka fisk med bara händerna. Fiskhandlare Nordling i Ljungskile köpte upp för vidarebefordran till bl.a.

Göteborg. Fisket gav mjölnaren kontanter till arrendet för kvarnen, i början 300 kr om året. Andra arrendeutgifter var 15 kr för ett stycke mark att odla och 10 kr för en liten sträcka av banvallen, där man slog gräs för vinterfoder till kon. Landsvägsdikena fick man slå gratis.

K v a r n e n - b y g d e n s c e n t r u m

Mjölnaren i en bygd var något av en nyckelperson. Man var beroende av hans tjänster. Kvarnen var en samlingsplats för traktens män, som väntade för att få mjölsäckarna med sig hem. Ibland måste någon sova över i kvarnkammaren. Förr var den större än nu och hade plats för både svarstol och hyvelbänk. Det var innan finsikten installerats. Om det var ett dåligt torkår, som 1923, hände det att "kvarnen la i". Det blev som en deg mellan stenarna. Lite majs kunde rädda situationen. Det rensade. Men vicker och havre var riskabelt, om det inte var riktigt torrt. Då stannade kvarnen och mjölnaren måste lyfta upp stenen och hacka rent. Sådana dagar blev vintan extra lång.

"A u g u s t i k v a r n a"

August Olofsson, mjölnare i Aröd under 30 år, hade namn om sig att vara en duktig mjölnare, trivdes med folk, var snäll, kunde lägga lite extra i påsarna till de fattiga på Fjället, var härdig. Han var en spelevink, illmarig, en riktig kronblomfigur är omdömen som getts. Det gängse namnet var "August i Kvarna". Brodern Pontus, som var smed i föräldrahemmet Hamna i Resteröd, var extrahjälp när det behövdes, t.ex. när kvarnhjulet och såghjulet byggdes och när man "la in axel", dvs installerade och justerade hjulet.

August hade långa arbetspass. 12 timmar var normalt, i högsäsong från 5-6 på morgonen till 22-23 på natten. 20 minuter tog det att mala ur en säck. Om allt fungerade, kunde han då gå upp till Selma och få en kopp kaffe. Men om två stenaar var igång, var det inte tid med detta. Tunna spånor la han emellan för att få det jämt. Kuggar skulle smörjas med kåmrök, olja och fett från slakt. Kuggar kunde gå av och måste bytas ut. I en kista på vinden fanns en omgång kuggar i reserv. De skulle vara av vit ask, grovväxt, inte kärnask. De skulle klyvas ut, inte innehålla tvärträ. Vissa tider på året gick det inte alls att mala, när det var för lite vatten i ån. August försökte att "ha ett malvattnen i dammen", så att han kunde mala två säckar vid behov.

Yrkeskläderna för mjölnaren var byxor och bussarong med limning som slit tätt vid hals och händer. Vita var kläderna fastän sydda av blåtyg. Också kattorna, viktiga medhjälpare i kvarnen, var vita av mjöl. Mjölhare förlorade luktsinnet, sägs det. Allt luktar mjöl. August hade en skinkens på huvudet med en liten krok på skärmen, där han hängde upp glasögonen. En personlig upptäckning! Burit säckkar uppför och nedför trappor hade August gjort i hela sitt liv.

Han orkade. Men en gång tappade han yxan på låret. Det djupa såret läkte ihop hemma. Men när August föll och bröt höftbenet, måste han till lasarettet. Man gipsade och röntgade. Det berättas att läkaren klagade:

- Det är besvärligt Olofsson, för plåtarna vill inte bli bra.

- Men då åker vi ner till stan, för där kan de fotografera. Där tar de fina kort.

R å t t j a k t

I kvarnen stod säckar från olika gårdar, ordentligt märkta. En del bönder lämnade säden och hämtade mjölet senare. Det gällde att inte ställa säcken tätt intill väggen, för då kunde råttorna komma åt att gnaga håll ostört. Katten kom inte emellan. För övrigt hörde också råttorna till kvarnens utrustning. En gång fastnade en iller. Djurlivet vid kvarnen innefattade inte bara fisk och råttor utan också en mängd fåglar som levde på spillsed, som det blev gott om, när säden sållades mot mjöldryga. Det "osynliga", näcken eller nissar, har däremot inte visat sig. Men en storbonde, fullt synlig, berättas det om, kom till kvarnen och sa:

- Får jag ställa prynglarna (= säckarna) här? Sedan kom han tillbaka för att hämta mjölet.

- Vilket mjöl? sa August. Du frågade bara, om du fick ställa säckarna här.

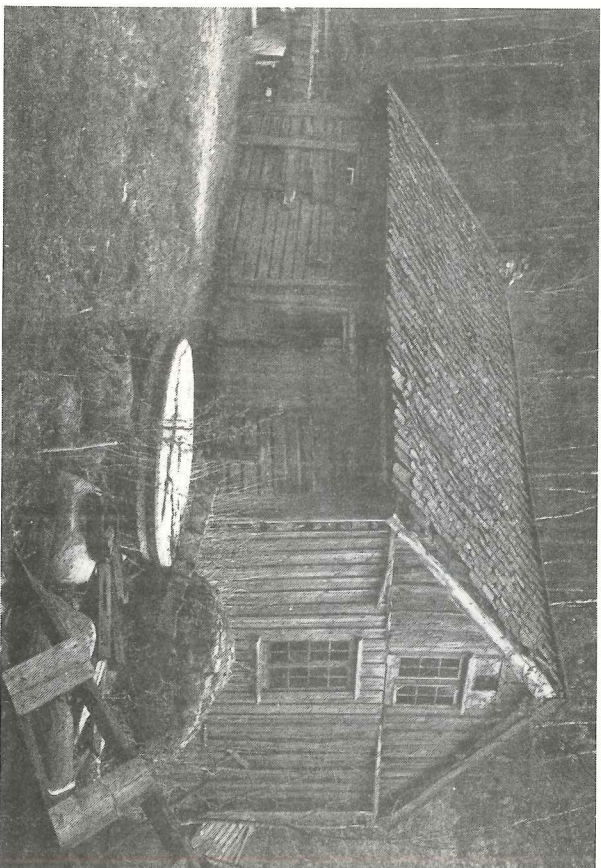
K u l t u r m i n n e s m ä r k e

Aröds kvarn är ovanligt välbevarad. Därför har Bohusläns Museum intresserat sig för att bevara kvarnen och återställa kvarnräna, dammluckor och vattenhjul. Ljungskileortens Hembygdsförening äger kvarnen och ett omfattande arbete utförs där. Smedjan var förr en nödvändig verkstad för att tillverka och vassa "dängjärn" (hackor) bl.a. Den liksom såghus och motorhus är nu borta. Kvarnstugan är en idyllisk sommarbostad. Den undgick med nöd och näppe att säljas för 145 kr och bli eldningsved i Stenungssund 1945.

I början av 1940-talet övertogs kvarnen av Selmas systerson. Men han varnades av sin föregångare:

- Du för dej inte på det.

Allt flera bönder hade skaffat sig egna kvarnar, och man sålde brödsäden. Det blev mindre och mindre att göra. Kvarnärningen i Aröd dog i och med att "August i Kvarna" flyttade.

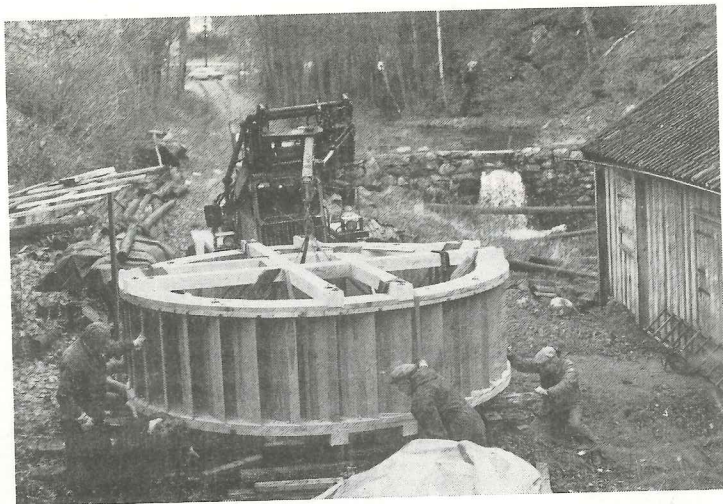

Aröds kvarn 1946 före den första renoveringen

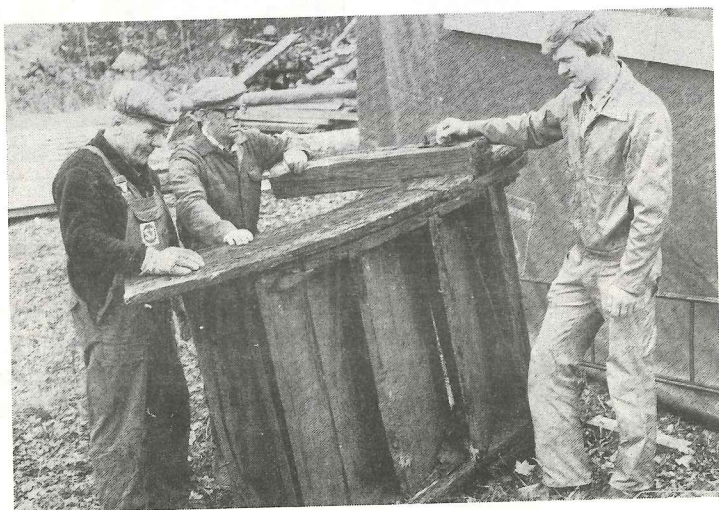
K v a r n e n t r a l l a r

Selma och August Olofsson bodde de sista åren på Alderdomshemmet i Ljungskile. I 50 år hade de delat liv, när Selma gick bort 1958. August dog den 1 juli 1961. De 30 åren i Aröds kvarn hade humnit bli en livsform. När de flyttade därifrån, var det en del ljud som försvann, sådana som de inte tänkt på. Selma saknade bruset från vattenfallet. August kunde kanske smatträ lite lätt med fingertopparna mot bordsskivan för att återge ljudet av kvarnen, precis som Olle gör, när han förklarar hur det låter i en kvarn:

- När en gröpar är det tyst, men när en maler, då trallar det. En kvarn ska inte dåna, bara tralla.

Det gamla kvarnhjulet mäts upp vid restaureringen

Det nya kvarnhjulet färdigt och framme vid kvarnen
